(इंग्रजी टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

अतिरिक्त प्राप्तिकर आयुक्त, लखनऊ

विरुद्ध

महाराणी राज लक्ष्मी देवी

११ फेब्रुवारी १९९७

[न्यायमूर्ती एस. सी. अग्रवाल आणि न्यायमूर्ती के. एस. परिपूर्णन ,)

प्राप्तिकर अधिनियम १९६१ : कलम १७१ (१)

प्राप्तिकर -हिंदू अविभक्त कुटुंब- करनिर्धारण वर्ष १९६६-१६६७ ते १९७०-७१- हिंदू अविभक्त कुटुंबाचे विभाजन - हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या मालमत्तेतील घट- कर्त्याच्या मृत्यूनंतर हिंदू अविभक्त कुटुंबात त्याची विधवा आणि अल्पवयीन मुलगा हे समाविष्ट होतात- उक्त अल्पवयीन मुलाला हिंदू वारसाधिकार कायद्याच्या कलम ६ अन्वये हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या मालमत्तेतील मृत व्यक्तीच्या वाट्याचा १/६ वा हिस्सा वारसा हक्काने मिळाला असे मानले की, प्राप्तिकर अधिनियमाच्या कलम १७१ (१) द्वारे शासित करनिर्धारणाच्या उद्देशाने हिंदू अविभक्त कुटुंब मालमत्तेचे विभाजन होईल, हिंदू वारसाधिकार कायद्याद्वारे नाही- प्राप्तिकर अधिनियमाच्या कलम १७१ (१) चे पालन होत नसताना, हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या उत्पन्नाचे मोजणी करताना अल्पवयीन मुलाचे १/६ वे उत्पन्न वगळले जाऊ शकत नाही.- हिंदू वारसाधिकार अधिनियमाचे कलम ६ हे केवळ पक्षांचे अधिकार नियंत्रित करेल आणि करनिर्धारण नाही- हिंदू कायदा - कलम ६, हिंदू वारसाधिकार अधिनियम, १९५६-

अंतर्भूत केलेल्या करनिर्धारण वर्ष १९६४-६५ पर्यंत एक व्यक्ती म्हणून करनिर्धारकाचे करनिर्धारण केले जात होते. करनिर्धारकाने अल्पवयीन मुलास दत्तक घेतले. उक्त दत्तक

घेतल्यानंतर करनिर्धारकाचा दर्जा हिंदू अविभक्त कुटुंब असा घेतला गेला. करनिर्धारकाच्या मृत्यूनंतर, हिंदू अविभक्त कुटुंबात त्याची विधवा कर्ता आणि अल्पवयीन मुलगा म्हणून समाविष्ट होते. उक्त अल्पवयीन मुलाला हिंदू वारसाधिकार कायदा, १९५६ च्या कलम ६ अंतर्गत हिंदू अविभक्त कुटुंब मालमत्तेतील मृत व्यक्तीच्या वाट्यातील १/६ वा हिस्सा वारशाने मिळाला करनिर्धारण वर्ष १९६६-६७ ते १९७०-७१ साठी उत्तरार्थी -करनिर्धारकाने अल्पवयीन मुलाच्या मालकीचा १/६ वा हिस्सा वगळून कर परतावा भरला.

प्राप्तिकर अधिकारी (आय. टी. ओ) ने असे मानले की प्राप्तिकर अधिनियम हा स्वतःच एक वेगळा, सुस्पष्ट आणि संपूर्ण संविधी आहे आणि या अधिनियमानुसार हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या स्थितीत बदल हा केवळ आंशिक किंवा पूर्ण वाटणीचा दावा करूनच केला जाऊ शकतो आणि वाटणीचा दावा केला गेल्यास आणि सादर केलेल्या पुराव्यां अंती , वाटणीचा दावा स्वीकारणारा कलम १७१ अंतर्गतचा आदेश प्राप्तिकर अधिकाऱ्याने स्वीकारला असेल आणि करनिर्धारक व्यक्तीच्या बाबतीत दोन्ही घटक अनुपस्थित असतील तर असा वाटणीचा दावा लागू होऊ शकतो. त्यामुळे करनिर्धारक हिंदू अविभाजित कुटुंब पूर्वीसारखेच राहिले, असे मत प्राप्तिकर धिकाऱ्याने व्यक्त केले.तथापि, प्राप्तिकर अपीलीय न्यायाधिकरणाने हा दृष्टिकोन उलटवला आणि असे प्रतिपादित केले की, उक्त करनिर्धारकाचे प्रकरण कलम १७१ मध्ये विचार केल्याप्रमाणे वाटणीचे नव्हते आणि त्यामुळे कोणत्याही दाव्याची आवश्यकता नव्हती आणि कलम १७१ अंतर्गत आदेश नसण्याचा अर्थ असा नाही की संपूर्ण मालमत्ता करनिर्धारक हिंदू अविभाजित कुटुंबाची असल्याचे मानले जावे.

न्यायाधिकरणाने पुढे असे म्हटले की, कारनिर्धारकांचे उक्त प्रकरण कलम १७१ अंतर्गत आले आहे असे गृहीत धरून, करनिर्धारक हिंदू अविभाजित कुटुंबाची मालमत्ता हिंदू वारसाधिकार कायदा, १९५६ च्या कलम ६ नुसार घट करण्यात आली आहे, परंतु ज्या संदर्भात आंशिक

वाटणीचा दावा स्वीकारणारा आदेश देण्यात आलेला नाही, अशा मालमत्तेतील उत्पन्न हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या उत्पन्नाच्या गणनेत समाविष्ट केले जाऊ शकत नाही. उच्च न्यायालयाने करनिर्धारक आणि महसुलाच्या विरोधातील संदर्भाला उत्तर दिले. म्हणून हे अपील

हे अपील मंजूर करताना, या न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले की:

१ यात कुठलीही शंका नाही की, कल्लोमल तपेश्वरी प्रसाद आणि श्रीमती. एन.के. सरदा थमपत्ती या प्रकरणात हे न्यायालय पक्षकारांच्या ऐच्छिक कृतीद्वारे आंशिक वाटणीची प्रकरणे हाताळत होते जे प्राप्तिकर अधिनियम,१९६१ च्या कलम १७१ द्वारे थेट समाविष्ट होते. परंतु आर. बी. तुंकी साह बैद्यनाथ (पी. डी.) हे असे प्रकरण होते ज्यात हिंदू वारसाधिकार अधिनियम, १९५६ च्या कलम १४ (१) च्या तरतुदींच्या आधारे दावा करण्यात आला होता आणि असे म्हटले गेले होते की, जोपर्यंत प्राप्तिकर कायद्याचा संबंध आहे प्राप्तिकर अधिनियमाचे कलम १७१ हे प्रकरण नियंत्रित करेल. याच कारणास्तव, जरी हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या बाबतीत, हिंदू वारसाधिकार अधिनियमाचे कलम ६ पक्षांच्या हक्कांवर नियंत्रण ठेवेल, परंतु प्राप्तिकर कायद्याचा विचार करता हे प्रकरण प्राप्तिकर अधिनियमाच्या कलम १७१ (१) द्वारे नियंत्रित केले गेले पाहिजे. म्हणून, हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या उत्पन्नाची गणना करताना अल्पवयीन मुलाचा १/६ वा हिस्सा हा वगळला जाऊ शकत नाही. [११८०- सी-डी]

कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (हिंदू अविभाजित कुटुंब) विरुद्ध सी.आय. टी., १९७३ प्राप्तिकर अधिनियम अहवाल ६९७; आयटीओ विरुद्ध श्रीमती. एन. के. सारदा थम्पत्ती, (१९९१) १८७ आय. टी. आर. ६९६ आणि आर. बी. तुंकी साह बैद्यनाथ पी. डी. विरुद्ध सी.आय. टी., (१९९५) २१२ आय. टी. आर. वर भर देण्यात आला .

ए. कन्नन चेट्टी विरुद्ध सी. आय. टी., (१९६३) ५० आय. टी. आर. ६०१ (एमएडी.), कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (हिंदू अविभाजित कुटुंब) विरुद्ध सी.आय. टी, १९७३प्राप्तिकर अधिनियम अहवाल ६९७; आयटीओ विरुद्ध श्रीमती. एन. के. सारदा थम्पत्ती, (१९९१) १८७ आय. टी. आर. ६९६

दिवाणी अपिलीय न्यायाधिकरणःदिवाणी अपील क्रमांक १४१५-१९ (एनटी)/१९७९

आय. टी. आर. क्रमांक ३७२/१९७५ मधील अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या दिनांक २२/०४/७८ रोजीच्या निकाल आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यासाठी उपस्थित वकील श्री पी. ए. चौधरी, बी. एस. आहुजा आणि बी. के. प्रसाद.उत्तरार्थींसाठी उपस्थित वाकील श्री जनेंद्र लाल.

न्यायालयाचा निर्णय देण्यात आला

प्रस्तूत अपीले हे विशेष अनुमतीद्वारे, प्राप्तिकर अधिनियम, १९६१ (यापुढे 'अधिनियम ' म्हणून संदर्भित) च्या कलम २५६ (१) अंतर्गत प्राप्तिकर अपिलीय न्यायाधिकरण , अलाहाबाद खंडपीठ (यापुढे 'न्यायाधिकरण' म्हणून संदर्भित) केलेल्या संदर्भातून उद्भवतात, ज्यामध्ये खालील प्रश्न अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या अभिप्रायासाठी पाठवण्यात आले होतेः

"प्रस्तूत प्रकरणात तथ्यांवर आणि प्रकरणाच्या परिस्थितीत करनिर्धारक हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या उत्पन्नाच्या गणनेतून महाराजा म्हणून अल्पवयीन मुलाच्या १/६ व्या उत्पन्नाचा हिस्सा वगळला जाऊ शकतो का?"

उच्च न्यायालयाने मेसर्स कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद विरुद्ध प्राप्तिकर आयुक्त, १९७३ प्राप्तिकर अधिनियम अहवाल ६९७ या प्रकरणातील आपल्या आधीच्या निर्णयावर भर दिला आहे. थोडक्यात सांगितलेली तथ्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

बालरामपूरचे महाराजा पी.पी. सिंग यांचे १९६४-६५ सालापर्यंतचे करनिर्धारण वैयक्तिक म्हणून गणले जात होते. त्यांना स्वतःचे आपत्य नव्हते २८ डिसेंबर १९६३ रोजी त्यांनी अल्पवयीन असलेल्या महाराजा धर्मेंद्र प्रताप सिंग यांना आपला मुलगा म्हणून दत्तक घेतले. दत्तक घेतल्यानंतर महाराजा पी. पी. सिंग यांचा दर्जा हिंदू अविभाजित कुटुंब (थोडक्यात 'एच. यू. एफ.') म्हणून घेण्यात आला. महाराजा पी. पी. सिंग यांचे २० जून १९६४ रोजी निधन झाले. त्यानंतर त्यांची पत्नी, महाराणी राज लक्ष्मी देवी, स्वतः कर्त्या म्हणून आणि वरील अल्पवयीन मुलगा, महाराजा धर्मेंद्र प्रताप सिंग यांचा हिंदू अविभाजित कुटुंबात समावेश करण्यात आला . १९६६-६७ च्या करनिर्धारण वर्षासाठी करनिर्धारकाने हिंदू अविभक्त कुटुंबाचे एकूण उत्पन्न २८९३५/- रुपये असल्याचे घोषित करणारा परतावा दाखल केला. त्यानंतर तिने आणखी एक परतावा दाखल केला ज्यात एकूण उत्पन्न २५२८८/- रुपये इतके दाखविले. मूळ आणि सुधारित विवरणपत्रांमधील फरक या आधारावर स्पष्ट करण्यात आला होता की, हिंदू अविभाजित कुटुंबात अल्पवयीन मुलगा, महाराजा धर्मेंद्र प्रताप सिंग यांचा १/६वा हिस्सा वैयक्तिक म्हणून वगळून सुधारित विवरणपत्र दाखल केले होते, कारण हिंदू वारसाधिकार अधिनियम, १९५६ च्या कलम ६ नुसार, दिवंगत महाराजा पी. पी. सिंग यांचा हिंदू अविभाजित कौटुंबिक मालमत्तेतील एक तृतीयांश हिस्सा, जो त्यांचे दोन वारसदार, महाराजा धर्मेंद्र प्रताप सिंग (अल्पवयीन मुलगा) आणि महाराणी राज लक्ष्मी देवी (पत्नी) यांच्यावर यांच्या नावे दर्शविण्यात आला होता. प्राप्तिकर अधिकारी (आय. टी. ओ) ने असे मानले की प्राप्तिकर अधिनियम हा स्वतःच एक वेगळा, सुस्पष्ट आणि संपूर्ण संविधी आहे आणि या अधिनियमानुसार हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या स्थितीत बदल हा केवळ आंशिक किंवा पूर्ण वाटणीचा दावा करूनच केला जाऊ शकतो आणि वाटणीचा दावा केला गेल्यास आणि सादर केलेल्या पुराव्यां अंती , वाटणीचा दावा स्वीकारणारा कलम १७१ अंतर्गतचा आदेश प्राप्तिकर अधिकाऱ्याने स्वीकारला असेल आणि करनिर्धारक व्यक्तीच्या बाबतीत दोन्ही घटक अनुपस्थित

असतील तर असा वाटणीचा दावा लागू होऊ शकतो. त्यामुळे करनिर्धारक हिंदू अविभाजित कुटुंब पूर्वीसारखेच राहिले, असे मत त्यांनी मांडले.त्यानंतरच्या १९६७-६८ ते १९७०-७१ या करनिर्धारण वर्षांसाठीच्या करनिर्धारणामध्ये प्राप्तिकर अधिकाऱ्याने याच मताचे अनुसरण केले. अपिलीय सहाय्यक आयुक्तांनी दाखल केलेल्या याचिकेत प्राप्तिकर अधिकाऱ्याच्या उक्त मताचे समर्थन करण्यात आले. त्यानंतर अपिलामध्ये न्यायाधिकरणाने उक्त दृष्टिकोन बदलला आणि असे म्हटले की करनिर्धारणाचे प्रस्तूत प्रकरण कलम १७१ मध्ये विचारात घेतलेल्या वाटणीचे नव्हते आणि म्हणूनच, कोणत्याही दाव्याची आवश्यकता नव्हती आणि कलम १७१ अंतर्गत आदेश नसण्याचा अर्थ असा नाही की संपूर्ण मालमत्ता करनिर्धारक हिंदू अविभाजित कुटुंबाची असल्याचे मानले जावे. मेसर्स कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (उपरोक्त) या प्रकरणातील अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या निर्णयानंतर न्यायाधिकरणाने पुढे असे म्हटले की, कारनिर्धारकांचे उक्त प्रकरण कलम १७१ अंतर्गत आले आहे असे गृहीत धरून, करनिर्धारक हिंदू अविभाजित कुटुंबाची मालमत्ता हिंदू वारसाधिकार कायदा, १९५६ च्या कलम ६ नुसार घट करण्यात आली आहे, परंतु ज्या संदर्भात आंशिक वाटणीचा दावा स्वीकारणारा आदेश देण्यात आलेला नाही, अशा मालमत्तेतील उत्पन्न हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या उत्पन्नाच्या गणनेत समाविष्ट केले जाऊ शकत नाही. न्यायाधिकरणाने वरील प्रश्न उच्च न्यायालयाकडे त्यांच्या अभिप्रायासाठी पाठवला आणि या प्रश्नाचे उत्तर उच्च न्यायालयाने करनिर्धारकाच्या बाजूने आणि महसुलाच्या विरोधात दिले. उच्च न्यायालयाने मेसर्स कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (उपरोक्त) या प्रकरणातील त्याच्या निर्णयाचे पालन केले आहे.म्हणून हे प्रस्तूत अपील

महसुल विभागाची बाजू मांडणारे ज्येष्ठ वकील पी. ए. चौधरी यांनी असा युक्तिवाद केला आहे की प्रस्तूत प्रकरणात कायद्याचे कलम १७१ लागू होत नाही हे न्यायाधिकरणाचे मत कायम राखून उच्च न्यायालय चुकलेले होते. श्री चौधरी यांनी असे निदर्शनास आणून दिले आहे की, मेसर्स

कल्लूमल तपेश्वरी प्रसाद (उपरोक्त) मधील उच्च न्यायालयाच्या ज्या आक्षेपित निर्णयावर उच्च न्यायालयाने भर दिला होता तो या न्यायालयाने कल्लूमल तपेश्वरी प्रसाद (एच. यू. एफ) विरुद्ध प्राप्तिकर आयुक्त, कानपूर, (१९८२) १३३ ITR ६९० फिरविला आहे आणि प्राप्तिकर अधिकारी, कालीकट विरुद्ध श्रीमती. एन. के. सारदा थमपत्ती , (१९९१) १८७ आय. टी. आर. ६९६, आणि आर. बी. तुंकी साह बैद्यनाथ (पी.डी) विरुद्ध प्राप्तिकर आयुक्त, बिहार-1, पाटणा, (१९९५) २१२ आय. टी. आर. ६३२ या प्रकरणातही ह्या निर्णयाचे अनुसरण केले गेले होते .

करनिर्धारकाचे विद्वान वकील श्री जनेंदर लाल यांनी या न्यायालयाचा वरील निर्णय वेगळे करण्याचा प्रयत्न केला आहे कारण त्या प्रकरणांमध्ये आंशिक वाटणीचा दावा करण्यात आला होता आणि ते अधिनियमाच्या कलम १७१ च्या कक्षेत येतात. प्रस्तूत प्रकरणात हिंदू वारसाधिकार अधिनियम, १९५६ च्या कलम ६ अन्वये दिवंगत महाराजा पी. पी. सिंग यांच्या विधवा आणि अल्पवयीन मुलाला त्यांच्या वाट्याचा हिस्सा वारशाने मिळाला होता आणि अशा परिस्थितीत अधिनियमानुसार जेथे वारशामुळे हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या मालमत्तेत घट होत असेल, तर अधिनियमाचे कलम १७१ लागू होत नाही.

कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (हिंदू अविभाजित कुटुंब) विरुद्ध सी. आय. टी.(उपरोक्त) मध्ये १८ स्थावर मालमत्तांची अंशतः वाटणी करण्यात आली होती, जी कुटुंबातील १० सदस्यांमध्ये विभागण्यात आली होती. मालमत्तेची प्रत्यक्ष विभागणी झाली नाही कारण असे मानले गेले होते की १८ पैकी प्रत्येक मालमत्तेची १० भागांमध्ये प्रत्यक्ष वाटणी करणे शक्य नाही. तथापि, प्राप्तिकर अधिकाऱ्याने मालमत्तेची विभागणी शक्य नाही हे मान्य केले नाही आणि अधिनियमाच्या कलम १७१ अंतर्गत कारनिर्धारकांच्या दाव्याचा विचार करताना, त्यांनी करनिर्धारकांचे प्रकरण या आधारावर स्वीकारले नाही की अधिनियमाच्या कलम १७१ च्या उद्देशाने अंशतः वाटणी झाली होती. अपीलीय सहाय्यक आयुक्त आणि न्यायाधिकरणाने या मताला दुजोरा दिला.

न्यायाधिकरणाने अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या अभिप्रायासाठी दोन प्रश्न संदर्भित केले .पहिला प्रश्न असा होता की, अधिनियमाच्या कलम १७१ च्या स्पष्टीकरण (अ) (१) मध्ये विचार केल्याप्रमाणे, विवादित मालमत्ता १० सहदायादांमध्ये मध्ये निश्चित भागांत विभागण्यास सक्षम आहेत असे न्यायाधिकरणाने ठरवणे योग्य होते का? दुसरा प्रश्न असा होता की, ज्या वादग्रस्त मालमत्तांमधून मिळणारे उत्पन्न हिंदू कायद्यानुसार विभाजित करण्यात आले होते, परंतु ज्या संदर्भात अंशतः वाटणीचा दावा स्वीकारणारा आदेश देण्यात आला नव्हता, ते करनिर्धारक , हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या उत्पन्नाच्या गणनेत समाविष्ट करण्यास पात्र आहे, असे न्यायाधिकरणाने म्हटले न्याय्य होते का?

उच्च न्यायालयाने पहिल्या प्रश्नाचे होकारार्थी उत्तर दिले आणि न्यायाधिकरणाचा दृष्टिकोन कायम ठेवला की संबंधित मालमत्तांचे वेगवेगळ्या भागांमध्ये विभाजन करणे शक्य आहे जेणेकरून प्रत्येक सदस्य त्यात त्याचा योग्य वाटा घेऊ शकेल.उच्च न्यायालयाने, तथापि, करनिर्धारकांच्या बाजूने दुसऱ्या प्रश्नाचे उत्तर दिले आणि असे प्रतिपादित केले की आंशिक वाटणीनंतर १८ स्थावर मालमत्तेतून जमा झालेले उत्पन्न हिंदू अविभक्त कुटुंबाच्या उत्पन्नाच्या गणनेमध्ये समाविष्ट करण्याची आवश्यकता नाही. हे न्यायालय पहिल्या प्रश्नावर उच्च न्यायालयाने दिलेल्या उत्तराशी सहमत असले तरी दुसऱ्या प्रश्नावर अलाहाबाद उच्च न्यायालयाच्या दृष्टिकोनाशी सहमत नव्हते.अधिनियमाच्या कलम १७१ च्या तरतुदींच्या स्पष्टीकरणावर या न्यायालयाने असे म्हटले आहेः

> "जेथे संपूर्ण किंवा अंशतः वाटणी झाली असल्याचा दावा केला जात नसेल किंवा जिथे ती केली गेली असेल आणि ज्या हिंदू अविभाजित कुटुंबाचे आतापर्यंत असे करनिर्धारण केले जात आहे, त्याला परवानगी दिली जात नसेल, तेथे प्रत्यक्षात हिंदू कायद्यानुसार वाटणी झाली होती या वस्तुस्थितीला न जुमानता असे करनिर्धारण करावे लागेल. वाटणी झाली होती अशा प्रभावाचा निष्कर्ष प्राप्तिकर अधिकाऱ्याने कलम १७१ अंतर्गत नोंदवावा लागतो. " [पृ. 704]

"आम्ही आधीच असे मत मांडले आहे की अधिनियमाचे कलम १७१ सर्व एकूण किंवा आंशिक वाटणीवर लागू होते-आणि जोपर्यंत कलम १७१ अंतर्गत अंशतः वाटणी झाली आहे असा निष्कर्ष नोंदवला जात नाही तोपर्यंत मालमत्तेतून मिळणारे उत्पन्न अधिनियमाच्या कलम १७१ च्या उप-कलम (१) च्या आधारे कुटुंबाच्या एकूण उत्पन्नात समाविष्ट केले जावे.

[पृ. 901]

या न्यायालयाने ए. कन्नन चेट्टी विरुद्ध प्राप्तिकर आयुक्त, (१९६३) ५० आय. टी. आर. ६०१ प्रकरणातील मद्रास उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची दखल घेतली आहे, ज्यामध्ये असे निरीक्षण नोंदवले गेले होते की :

" उदाहरणार्थ, जर कुटुंबाच्या कर्त्याने, करविभागाचा विचार करता, अन्यसंक्रामण/अभिहस्तांतरण केले किंवा भेटवस्तूही दिली, तर हिंदू अविभाजित कुटुंबातील सदस्यांच्या उत्पन्नाचे करनिर्धारण केले जाऊ शकते आणि जर कोणत्याही अन्यसंक्रामण/अभिहस्तांतरणामुळे, ती संयुक्त कुटुंबातील सदस्यांवर बंधनकारक असेल किंवा नसेल, तर मालमत्तेची एखादी वस्तू संयुक्त कुटुंबाच्या अधिकारात राहणार नाही, तर मालमत्तेचा ताबा आणि त्याचे उत्पन्न अनोळखी व्यक्तीच्या हाती गेले तरी ते अशा अन्यसंक्रामण/अभिहस्तांतरणाकडे दुर्लक्ष करतील असे सांगण्यास विभागाला मोकळीक नसेल.

हे न्यायालय या निरीक्षणांशी सहमत नव्हते आणि असे प्रतिपादित करते की :

" जोपर्यंत कलम १७१ अंतर्गत अंशतः वाटणी झाल्याचे निष्कर्ष नोंदवले जात नाहीत, तोपर्यंत कायद्याच्या उद्देशाने हिंदू अविभाजित कुटुंबाला हा वाटणीचा विषय असलेल्या मालमत्तेचा मालक आणि अशा मालमत्तेतून मिळणाऱ्या उत्पन्नाचा प्राप्तकर्ता असल्याचे मानले पाहिजे.

असे करनिर्धारण केले पाहिजे आणि कायद्यात दिलेल्या तरतुदीनुसार त्यावर कर वसूल केला जाऊ शकतो.

याच मताचा पुनरुच्चार प्राप्तिकर अधिकारी विरुद्ध श्रीमती. एन. के. सारदा थमपत्ती (उपरोक्त) या प्रकरणातही केला गेला. हे एक असे प्रकरण होते जिथे वाटणीसाठी प्राथमिक हुकूमनामा देण्यात आला होता परंतु अंतिम हुकूमनामा मंजूर करण्यात आला नव्हता आणि मालमत्तेची सीमा आणि मर्यादेनुसार वाटणी झाली नव्हती.

आर. बी. तुंकी साह बैद्यनाथ (पी. डी.) विरुद्ध सी. आय. टी., बिहार-१, पाटणा, (उपरोक्त) प्रकरणात हिंदू अविभाजित कुटुंबात राय बहादूर तुंकी साह, कर्ता, त्यांची पत्नी बुधी देवी, मुलगा बैद्यनाथ प्रसाद आणि सून गोदावरी देवी यांचा समावेश होता. राय बहादूर तुंकी साह यांचे १९५५ मध्ये निधन झाले आणि त्यांच्या मृत्यूनंतर बैद्यनाथ प्रसाद हे हिंदू अविभाजित कुटुंबाचे कर्त्ता बनले. राय बहादूर तुंकी साह यांची विधवा बुधीदेवी यांना हिंदू महिला मालमत्ता हक्क कायदा, १९३७ च्या तरतुदींनुसार मालमत्तेत मर्यादित व्याज मिळण्याचा हक्क होता. हिंदू वारसाधिकार अधिनियम १९५६ लागू झाल्यानंतर, तिचे मर्यादित अधिकार वाढले आणि त्यांना उक्त अधिनियमाच्या कलम १४ (१) अंतर्गत संपूर्ण मालकी हक्क मिळाला. १९६० मध्ये किंवा त्या आसपास बुधीदेवी यांचे निधन झाले आणि त्यांचा वाटा त्यांचा एकुलता एक मुलगा बैद्यनाथ प्रसाद याला वारशाने मिळाला. बैद्यनाथ प्रसाद आणि त्यांची पत्नी गोदावरी देवी यांनी १९६१ मध्ये नंद कुमारला त्यांचा मुलगा म्हणून दत्तक घेतले. ३ मे १९६९ रोजी, बैद्यनाथ प्रसाद यांनी त्यांच्या आईकडून वारसाहक्काने मिळालेल्या संपत्तीमधून त्यांच्या दत्तक मुलाच्या नंदकुमारच्या नावे अधिकृत बक्षीस पत्र तयार केले जे बक्षीस कर अधिकाऱ्याने स्वीकारले. करनिर्धारण वर्ष १९७०-७१ आणि १९७१-७२ दरम्यान, प्राप्तीकर अधिकाऱ्याने हिंदू अविभाजित कुटुंब आणि नंद कुमार यांचे करनिर्धारण करताना, मालमत्ता आणि व्यवसायातून मिळणाऱ्या उत्पन्ना पैकी केवळ ५० टक्के उत्पन्न हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या हाती

आहे आणि उर्वरित रक्कम दत्तक मुलगा नंद कुमारच्या हातात आहे, हा करनिर्धारकाचा युक्तिवाद मान्य केला. त्यानंतरच्या म्हणजेच १९७०-७१ आणि १९७१-७२ वर्षांमध्ये प्राप्तिकर अधिकाऱ्याने, उत्पन्न हे हिंदू अविभाजित कुटुंब आणि दत्तक मुलगा नंदकुमार यांच्यात ५०:५० ने विभाजित केले जाऊ शकते हा करनिर्धारकाचा युक्तिवाद फेटाळून लावला आणि संपूर्ण उत्पन्नाचे करनिर्धारण करतांना हिंदू अविभाजित कुटुंबाचे उत्पन्न म्हणून केले. प्राप्तिकर अधिकाऱ्याचे हे मत अपीलीय सहाय्यक आयुक्तांनी कायम ठेवले परंतु न्यायाधिकरणाने असे मानले की केवळ ५०% उत्पन्न हिंदू अविभक्त कुटुंबाचे उत्पन्न म्हणून कारनिर्धारित केले जावे आणि शिल्लक ५०% दत्तक मुल नंदकुमारचे उत्पन्न म्हणून करनिर्धारित केले जावे. . उच्च न्यायालयाने संदर्भानुसार न्यायाधिकरणाने घेतलेला दृष्टिकोन फिरविला आणि अपिलीय सहाय्यक आयुक्तांनी घेतलेला दृष्टिकोन कायम ठेवला.या न्यायालयासमोर विचाराधीन प्रश्न हा होता की, अधिनियमाच्या कलम १७१ च्या तरतुदींचे पालन करणे आवश्यक आहे का? या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की :

"कलम १७१ च्या उपकलम (१) च्या अटींमध्ये अशी तरतूद आहे की, आतापर्यंत अविभाजित म्हणून कारनिर्धारित केलेले हिंदू कुटुंब या अधिनियमाचे उद्देशाने हिंदू अविभाजित कुटुंब असल्याचे मानले जाईल, तथापि जेथे आणि जोपर्यंत हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या संदर्भात या कलमांतर्गत वाटणीचा निष्कर्ष देण्यात आला आहे. या उपकलमाच्या सरळ वाचनात हे स्पष्ट होते की, ज्या हिंदू कुटुंबाचे अविभाजित म्हणून करनिर्धारित केले जाते, त्या हिंदू कुटुंबाला, वाटणीचा पुरावा असल्याशिवाय आणि अशा कुटुंबाच्या संदर्भात कायद्यांतर्गत त्या संदर्भात निष्कर्ष नोंदवल्याशिवाय, कायद्याच्या हेतूंसाठी ते चालू असल्याचे मानले जाईल. संबंधित हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या संदर्भात वाटणीचा निष्कर्ष देण्यात आला आहे ते वगळता हिंदू अविभाजित कुटुंब सुरु ठेवण्याची एक मानीत कल्पना हे कलम तयार करते.

हा निष्कर्ष नोंदवण्यापूर्वी संयुक्त कुटुंब मालमत्तेचे एकूण किंवा अंशतः वाटणी झाली आहे का आणि अशी वाटणी झाली असल्यास, ती कोणत्या तारखेला झाली, या प्रश्नाची चौकशी करावी लागेल. " [पृ. 635]

"प्रस्तूत प्रकरणात, संयुक्त कुटुंब मालमत्तेची संपूर्ण किंवा आंशिक वाटणी झाली होती की नाही आणि जर झाली असेल तर ती कोणत्या तारखेला झाली होती, या प्रश्नावर कोणतीही चौकशी करण्यात आली नाही. असे असल्यास, कलम १७१ (१) ची भाषा लक्षात घेता, हिंदू अविभाजित कुटुंबावर हिंदू वारसाधिकार अधिनियमाच्या कलम १४ (१) चा प्रभाव असूनही अविभाजित म्हणून कर आकारला जाईल.

कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (हिंदू अविभाजित कुटुंब) विरुद्ध सी. आय. टी.(उपरोक्त) आणि प्राप्तिकर अधिकारी विरुद्ध श्रीमती एन. के. सारदा थम्पट्टी, (उपरोक्त) यांच्या प्रकरणातील निर्णयांवर न्यायालयाने भर दिला आहे. हिंदू उत्तराधिकार कायदा, १९५६ च्या कलम १४ (१) ची भाषा लक्षात घेता विधवेने कायद्याद्वारे परिपूर्ण अधिकार प्राप्त केला आहे आणि म्हणूनच, जर महसूल विभागाने आग्रह केलेला दृष्टिकोन योग्य म्हणून स्वीकारला गेला तर तो हिंदू उत्तराधिकार कायदा, १९५६ पूर्वी अस्तित्वात असलेल्या स्थितीत परत आणणे असेल, जो विधिमंडळाचा हेतू असू शकत नाही. मद्रास उच्च न्यायालयाच्या ए. कन्नन चेट्टी विरुद्ध सी. आय. टी. (उपरोक्त) प्रकरणातील निर्णयाचा संदर्भ देऊन न्यायालयाने हा युक्तिवाद फेटाळला, ज्यामध्ये असे म्हटले गेले होते की एखाद्या अनोळखी व्यक्तीद्वारे कुटुंबाच्या कर्त्याने केलेल्या अन्यसंक्रमाण/अभिहस्तांतरणाकडे विभाग दुर्लक्ष करू शकत नाही आणि कल्लूमल तापेश्वरी प्रसाद (हिंदू अविभाजित कुटुंब) विरुद्ध सी. आय. टी., (उपरोक्त) प्रकरणात मद्रास उच्च न्यायालयाच्या या दृष्टिकोनाशी असहमत असलेल्या या न्यायालयाच्या निरीक्षणांना पुन्हा पुष्टी देण्यात आली.

हे खरे आहे यात शंका नाही कि, कल्लूमल तापेश्वरी विरुद्ध सी. आय. टी., (उपरोक्त) आणि प्राप्तीकर अधिकारी विरुद्ध श्रीमती एन. के. सारदा थम्पट्टी, (उपरोक्त) या प्रकरणात हे न्यायालय पक्षकारांच्या ऐच्छिक कृतीद्वारे आंशिक वाटणीची प्रकरणे हाताळत होते, जे थेट अधिनियमाच्या कलम १७१ अंतर्गत येते. परंतु आर. बी. तुंकी साह बैद्यनाथ (पी. डी.) विरुद्ध सी. आय. टी., (उपरोक्त) हे असे प्रकरण होते ज्यात हिंदू वारसाधिकार अधिनियम, १९५६ च्या कलम १४ (१) च्या तरतुदींच्या आधारे दावा करण्यात आला होता आणि असे म्हटले गेले होते की अधिनियमाचे कलम १७१ हे प्राप्तिकर कायद्याच्या संदर्भात या प्रकरणावर नियंत्रण ठेवेल. याच कारणासाठी, असे मानले जाणे आवश्यक आहे की हिंदू अविभाजित कुटुंबाच्या उद्देशाने, हिंदू वारसाधिकार कायदा, १९५६ चे कलम ६ पक्षांच्या हक्कांवर नियंत्रण ठेवेल, परंतु प्राप्तिकर अधिनियमाचा विचार करता हे प्रकरण कायद्याच्या कलम १७१ (१) द्वारे नियंत्रित केले गेले पाहिजे. वर नमूद केलेल्या कारणांमुळे, उच्च न्यायालयाकडे पाठवलेल्या प्रश्नाचे उत्तर महसुल विभागाच्या बाजूने आणि कारनिर्धारकाच्या विरोधात दिले गेले पाहिजे आणि तसे उत्तर दिले गेले पाहिजे. त्यानुसार अपीलांना परवानगी देण्यात येत आहे खर्चाबाबत कोणतीही आदेश नाही.

व्ही. एस. एस   अपीले मान्य करण्यात येत आहे

<u>अस्वीकरण</u>

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल."

****